

Отримано: 7 вересня 2019 року

Прорецензовано: 16 вересня 2019 року

Прийнято до друку: 23 вересня 2019 року

e-mail: anna.sarmina@gmail.com

DOI: 10.25264/2519-2558-2019-7(75)-27-30

Сарміна Г. Л. Особливості функціонування мови ворожнечі в інтернет-просторі. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог: Вид-во НаУОА, 2019. Вип. 7(75), жовтень. С. 27–30.

УДК 81'27

Сарміна Ганна Лембітівна,
кандидат філологічних наук
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ МОВИ ВОРОЖНЕЧІ В ІНТЕРНЕТ-ПРОСТОРІ

Стаття присвячена проблемі дослідження мови ворожнечі в інтернет-просторі. Проаналізовано фактори, які зумовлюють стрімке поширення, появу і розвиток нових форм, визначено основну тематику, яка є політично, культурно й історично обумовленою, та характеристики даного феномену, а також низку критеріїв, на основі яких мову ворожнечі відмежовують від суміжних комунікативних форм. Описано основні форми, а також три типи мови ворожнечі і визначено критерії для їх розмежування. Розглянуто підходи до вивчення даного явища, серед яких саме мовознавчий підхід має особливе значення, оскільки дозволяє встановити інтенцію мовця, зафіксувати факт застосування мови ворожнечі і має вплив на юридичні наслідки таких дій.

Ключові слова: мова ворожнечі, цифрова комунікація, комунікативна дискримінація.

Hanna Sarmina,
PhD in Philology
Taras Shevchenko National University of Kyiv

THE PERCULARITIES OF THE FUNCTIONING OF HATE SPEECH ON THE INTERNET

The article focuses on the study of the particular aspects of Hate Speech functioning on the Internet. The factors that cause the rapid spread of Hate Speech, the emergence and development of its new forms have been analyzed. Among them the leading role have globalization, media, digitalization and the public. The study underlines the fact that the main thematic areas of Hate Speech are politically, culturally and historically conditioned. It was attempted to find the main characteristics of this phenomenon and a number of criteria on the basis of which the Hate Speech can be distinguished from related communicative forms. The study revealed a pattern of results which could be significant for defining and specifying the basic forms of Hate Speech, as well as its three main types and the criteria for recognizing them. The nature of Hate Speech has been particularly analyzed. Three main approaches to the study of this phenomenon were analyzed, among which the linguistic approach is of a particular importance, since it allows to establish the intensity of the speaker, to fix the fact of using Hate Speech and has an impact on legal consequences of such actions. A critical assessment of recent research has shown that there has been little investigation into this field. In sum up a significant link between important aspects of Hate Speech that have been existing and many important issues facing Hate Speech at the moment has been detected recently.

Key words: Hate Speech, Digital Communication, Communicative Discrimination.

Настання цифрової ери суттєво прискорило процес технічного поступу, стало поштовхом для трансформації суспільства, котре завдяки блискавичному розвитку всесвітньої мережі, відкрило для себе нові можливості для комунікації. Цифровий процес кардинально змінив комунікацію, адже основною рисою сучасного комунікативного процесу є інтерактивність, а у центрі цього процесу перебуває людина як безпосередній творець комунікації.

Технологічний розвиток став основою для утворення комунікативних платформ, на котрих постають нові медійні і соціальні простори, наприклад, соціальні мережі і служби обміну повідомленнями. Такі інновації надають можливості кожному користувачеві для висловлювання власної позиції, водночас нові технології дозволяють зберігати анонімність користувачів, а тому дають більшу свободу дій у мережі і прибирають обмеження у комунікативному процесі, що з одного боку є беззаперечною перевагою. З другого боку, публіка має змогу висловити не тільки схвальну або нейтральну позицію, проте й власне негативне ставлення, послуговуючись специфічним лексичним репертуаром, при цьому не відкриваючи власної ідентичності. Саме завдяки анонімності неабияка частина онлайн-користувачів попри численні заклики до толерантності, а також існування мережевого етикету, дозволяє собі лишати коментарі, котрі яскраво ілюструють феномен, який отримав назву “мова ворожнечі” (англ. *Hate Speech*).

Аналіз попередніх досліджень. Феномен мови ворожнечі неодноразово перебував у фокусі низки теоретичних і емпіричних досліджень як вітчизняних, так і зарубіжних вчених Д. Батлер, А. Вебер, Й. Дзялошинського, Т. Ісакової, Ф. Кінера, Т. Прищепи, Г. Черненко, Ф. Януша та є об’єктом дослідження не тільки лінгвістів, але й політологів, фахівців із соціальних комунікацій, юристів. Хоча для суспільства домінують значення мають юридичні аспекти і наслідки мови ненависті, без мовознавчої складової складно довести справжню інтенцію мовця та правильно інтерпретувати сутність висловлювання. Крім того, мова ворожнечі перебуває у невпинному процесі розвитку, адже завдяки тому факту, що цифрова комунікація безмежна, не має кордонів і контролю, а прихована ідентичність і локація дають змогу приховати власні вчинки, “мова ворожнечі” набуває нових форм і специфічних характеристик, і саме цей факт зумовлює **актуальність** запропонованої розвідки. **Об’єктом** дослідження є мова ворожнечі, **предметом** – лінгвістичні характеристики мови ворожнечі. **Метою** дослідження є встановлення лінгвістичних особливостей функціонування мови ворожнечі у інтернет-просторі. **Матеріалом** для дослідження слугують коментарі користувачів соціальної мережі *Facebook* до публікацій таких видань як *Zeit Online*, *Die Tageszeitung*, *Spiegel Online*, *Focus Online*, *Tagesspiegel*, оприлюднених на офіційних сторінках мережі *Facebook*.

Виклад основного матеріалу. Стрімке поширення, а також поява нових форм мови ворожнечі зумовлено декількома факторами. В першу чергу варто згадати процес глобалізації всесвітньої мережі, який не тільки відкрив кожному платформу для висловлювання, але й уможливив комунікацію без обмежень у часі і місці.

По друге, варто згадати про вагому роль медіа, які слугують платформами для комунікації, і за своєю суттю, є пасивними поширювачами мови ворожнечі, до того ж медіа часто пропонують сумнівні матеріали, які громадськість поширює, обговорює і в процесі обговорення певним чином легітимізує [11, с. 24]. Наголосити на особливій ролі медіа варто також з огляду на те, що вони є здатними вплинути на конструювання позамедійної реальності. Наприклад, медіа здатні створити конфлікт, гіперболізувати його, перетворити його на нонсенс шляхом варіювання релевантності події, шляхом застосування різних методів висвітлення конфлікту. Медіа можуть контролювати тривалість висвітлення події, варіювати ступінь емоційності події, наголосити на зв'язку між подією і відомою особистістю або на зв'язку з іншою подією. Відповідно, позамедійна реконструкція реальності відбуватиметься необ'єктивно, із викривленнями сутності конфлікту. Оскільки негативна інформація завжди привертає більшу увагу, ніж позитивна або нейтральна, саме конфлікти завжди перебувають у центрі уваги громадськості. Мова ворожнечі може бути як природньою реакцією на конфлікт, так і рушійною силою конфліктів. У цьому зв'язку варто згадати про роль медіа у процесі анексії Криму 2014 року.

Питання про те, чи медіа цифрової доби і досі залишаються “четвертою владою”, є дуже суперечливим. Наразі не можна стверджувати, що вони повністю формують громадську думку, хоча і без сумнівів мають потужний вплив на неї. Формування громадської думки залежить скоріш від настроїв глобальної світової спільноти, з якими пересічний користувач може у будь-який момент ознайомитись у мережі. Зазвичай, більшість домінує над меншістю, і змушує меншість приховувати власну позицію, або зовсім відмовлятися від неї під тиском громадської думки. Теорія “спіралі мовчання” Е. Нойманн [9] дає чітке пояснення тому, яким саме чином будь-яка інформація, котру поширюють медіа, може стати фактом. З одного боку, анонімність, яку певною мірою гарантує всевітня мережа, може вивільнити людину з-під дії спіралі мовчання, проте вона не гарантує того, що людина стане прибічником саме мирного регулювання проблеми. Тому, з другого боку, існує ризик, що дія спіралі мовчання може стати ще більш інтенсивною через надзвичайно велику кількість прихильників конфліктної позиції. Відповідно, перша хвиля мови ворожнечі здатна сформувані наступні хвилі, які можуть призвести і до насилля фізичного.

Наступним, третім фактором, який зумовлює поширення і розвиток мови ворожнечі, є роль публіки. Нова ера масової комунікації передбачає активний розвиток феномена партиципації, під яким розуміємо нові форми участі користувачів у цифровому комунікативному процесі [4, с. 217]. Публіка у ролі творця інформаційного простору, креатора контенту нового гатунку, не завжди правильно інтерпретує поняття свободи слова, яке, в принципі, має свої межі навіть у процесі комп'ютерно-опосередкованої комунікації, і часто виходить за межі дозволеного, поширюючи ворожі коментарі.

Тематика мови ворожнечі є культурно, історично, і в першу чергу політично обумовленою. Наприклад, мову ворожнечі в Німеччині яскраво ілюструють коментарі на такі теми, як біженці, мусульмани, гомосексуалісти, іноземці або жінки, експліцитні чи імпліцитні форми мови ворожнечі є реакцією на такі публікації. Проблема біженців, які прямують до Німеччини у пошуках кращого життя, і досі є однією з найбільш резонансних тем політики країни. Це можна проілюструвати такими прикладами: *diese Deutsch-..., geht irgendwie nur bei bestimmten Ländern. Schon mal Deutsch-Brite, Deutsch-Italiener oder Deutsch-Franzose gehört? Algeriendeutscher!; Nicht mehr Polizei ist die Lösung, sondern die sofortige Abschiebung aller kriminellen Ausländer!*

За часів панування націонал-соціалізму основною темою мовою ворожнечі були євреї і рома, оскільки політика держави передбачала їх переслідування і винищення. Також і політичні події в Україні останніх п'яти років привернули увагу громадськості в усьому світі, тема України з'явилася на перших шпальтах світових видань, а дії Росії викликали засудження у світової громадськості. Серед основних тем, які ілюструють воєнізований конфлікт в Україні, превалюють анексія Криму, дії на сході України, політична ситуація. *Das ist eine beliebte Methode für die Eroberer fremder Ländereien. Da gab es schon an vielen anderen Orten... Wenn Russland ein jüdischer Staat wäre, würde jede „Annexion“ anerkannt*

Одним з не менш важливих завдань пропонованої студії є чітке пояснення феномену мови ворожнечі, оскільки під цим поняттям часто розуміють контент, який містить образи, зневажливі висловлювання або наклепи. Варто відмежовувати мову ворожнечі від суміжних явищ – дифамації, порушення політкоректності, популізму тощо. Поняття мови ворожнечі ґрунтується на ідеї категоризації людей за певними ознаками. Тож в основному, під мовою ворожнечі розуміють “свідомі і/або умисні висловлювання або повідомлення дискримінуючого змісту” [11, с. 21-22], і обмежують розуміння цього поняття як комунікативної форми формування неповноцінності людей шляхом категоризації їх. Процес категоризації в свою чергу відбувається шляхом виокремлення визначених соціальних груп за певними ознаками, наприклад мігранти, жінки, гомосексуалісти тощо. Представників таких громад оголошують нерівними до решти пануючих соціальних угруповань та як правило позначають як меншини [11, с. 48]. По суті говоримо про явище дискримінації, яке є основою для відмежування мови ворожнечі від інших комунікативних форм. Повідомлення дискримінаційного характеру є формою вербального насилля і вираженням мови ворожнечі, а погрози, заклики до насильницьких дій є формами мови ворожнечі [11, с. 31], які мають як фізичні, так і психічні наслідки для кожного індивіда.

Мова ворожнечі є формою комунікативної дискримінації, яка, звичайно, має подібності з різними формами дифамацій, проте на відміну від мови ворожнечі, дифамації не завжди спрямовані проти групи або проти категорії людей. Крім того, образа має, як правило, емоційне зафарблення, тоді як мова ворожнечі не завжди пов'язана з емоційним станом, а ґрунтується скоріше на моральній позиції мовця. Образа частіше будується навколо індивідуальних характеристик, а мова ворожнечі – навколо групових, адже формулюється так, щоб людина відчула приниження саме через приналежність до певної групи. [11, с. 81-84]

З огляду на два поняття, які є визначальними для мови ворожнечі, а саме категоризація і дискримінація, цілком логічним видається те, що мова ворожнечі будується на бінарних опозиціях, серед яких домінує опозиція “свої” – “чужі”. Це може виражатися шляхом протиставлення людині тварин чи комах: *Primaten werden uns überrennen. Die schaden uns so sehr das wir mit diesen Affen untergehen....; фантастичних істот: Pfui!!!! Teufel SPD Arbeitverräter; wer tut endlich etwas gegen diese Ungeheuer, die sich bei uns breit machen????; захворювань: Aber radikale Muslime ist wie Pest und Cholera zusammen; ворогів: Was orakeln Sie da? Die sind echte Nazis!!!!*. Активуються такі бінарні опозиції саме завдяки медіа, оскільки тільки ті

соціальні позиції, які ґрунтуються на стереотипах, є постійними, а інші активуються штучно, саме завдяки медіа, тож медіа є руйнівною силою, котра активує бінарні опозиції і водночас породжує мову ворожнечі.

Оскільки феномен мови ворожнечі постав і набув поширення саме у період розквіту цифрових технологій, часто вважають саме цифрову складову основою для розуміння мови ворожнечі. Фігурують такі поняття як наприклад кібер-ворожнеча (англ. *cyberhate*), яку тлумачать як “застосування електронних комунікаційних технологій для поширення інформації расистського, антисемітського, фанатичного, екстремістського або терористичного характеру” [5, с. 11], і яку не варто ототожнювати з мовою ворожнечі. У німецькомовній науковій літературі вживають термін “публікації ворожого змісту” або “пости ненависті” (нім. *Hassposting*). Попри той факт, що перераховані явища мають спільну природу із мовою ненависті, кібер-ворожнеча, пости ненависті не обмежуються характеристикою приналежності до групи або категорії. У цьому випадку йдеться про медіа, точніше онлайн-медіа, на яких ці форми поширюються, а феномен мови ворожнечі виходить за межі інтернету і онлайн-ресурсів [11, с. 114].

Цікавим видається той факт, що термін “мова ворожнечі” не має нічого спільного з лінгвістичною природою поняття, тобто із лексемою “ненависть” (англ. *Hate*), від якої походить англомовний варіант словосполучення. Це можна пояснити тим фактом, що більшість дослідників цього феномену не пов’язують це поняття із такою емоцією, як ненависть, а скоріше говорять про ворожність, або вороже ставлення до певних груп людей [11, с. 57]. Варто ще раз згадати, що квінтесенція явища мови ворожнечі полягає у приниженні людини шляхом категоризації на основі певних ознак – релігійних, соціальних, расових, статевих. У німецькій мові нерідко вживають термін “цькування” (нім. *Hetze*), оскільки вважають, що ця лексема краще відбиває сутність самого явища.

Мова ворожнечі є комунікативною формою, яка може мати не тільки вербальні, але й невербальні форми вираження, водночас розмежовують “жорстку” мову ворожнечі і “м’яку”. Критерії для розмежування згаданих типів мови ворожнечі перебувають у правничому полі, адже до типу “жорстка мова ворожнечі” належать протиправні висловлювання або комунікативні дії, які є забороненими законом, а до типу “м’якої мови ворожнечі” належать такі, які фактично закон не забороняє, проте вони мають серйозні наслідки у питаннях нетолерантності та дискримінації [5, с. 4]. Медіаекспертка І. Земляна пропонує виокремлювати три типи мови ворожнечі, окрім слабкого і жорсткого типу, вона наголошує на існуванні середнього типу. Кожен з трьох типів різниться потужністю або ступенем дискримінаційних і принизливих вербальних нападів [3]. За формою мова ворожнечі може бути лаконічною, тобто без пояснень, і розширеною, тобто супроводжуватися поясненнями. Крім того, розрізняємо експліцитні форми мови ворожнечі і імпліцитні, серед яких превалюють такі лінгвістичні засоби, як іронія і сарказм, здатні перетворити на перший погляд позитивні риси на негативні.

В цілому інструментарій мови ворожнечі є достатньо широким, мова ворожнечі “тактично застосовує слова, зображення і символи так само як посилання, завантаження, дискусії, теорії змови, політику і навіть поп-культуру” [5, с. 48].

Мову ворожнечі ілюструють такі ситуації, як підбурювання та заклики до дискримінації і насильства, виправдання таких випадків; твердження на основі расистських, етнічних, національних та інших упереджень: *Notfalls werden halt arabische Clanmitglieder mit schlechten Deutschkenntnissen eingestellt, siehe Polizei Berlin*; звинувачення у негативному впливі певних соціальних груп та згадка про них у образливому контексті: *Es wurden auch Frauen vergewaltigt und Menschen entführt. Wahnsinn, wie konnte das ohne Zuwanderer nur passieren*; цитування ксенофобних висловлювань, нав’язування колективної провини тощо *Muslimen haben in Deutschland & in der ganzen EU nie zu suchen unser Kontinent gehört Jesus! Es war schon vorher in Großstädten unsicherer geworden dank den ganzen unintegrierbaren Kriminellen, aber das wird richtig böse enden für uns* [3; 5, с. 4; 11, с. 114].

Варто наголосити на нерозривному зв’язку поняття мови ворожнечі із насиллям, адже насилля і відкриті конфлікти є конкретним наслідком будь-якої форми мови ворожнечі. Водночас тісний зв’язок із насиллям мають ситуації, коли насилля прагнуть виправдати або навіть легітимізувати подеколи маніпулюючи поняттям патріотизму: *Die Ostukraine und die Krim haben immer prorussisch gewählt, denn so wollten sie vertreten werden – und nicht durch die Nationalisten/ Banderaverehrer im Westen*.

Отже, основними ознаками мови ворожнечі вважаємо такі: дискримінаційний зміст, комунікативна форма, зв’язок із насиллям, публічність (адже у приватних контекстах не може кваліфікуватися як протиправна дія).

Наразі існують три основних підходи до вивчення мови ворожнечі у сучасній науковій думці – мовознавчий, юридичний і медійний. Мовознавці цікавляться в першу чергу лінгвістичною стороною мови ворожнечі, про що свідчать відповідні дефініції, пропонувані лінгвістами: “Мовленнєве вираження ненависті проти особи або групи, в першу чергу вживання висловлювань, які слугують для дискредитації та образи соціальних груп” [10, с. 49]. У фокусі уваги юридичних досліджень перебувають такі дефініції мови ворожнечі, як “форми вираження, повідомлення ворожого або принизливого характеру”, “розпалювання або провокування дискримінації, насилля”, “виправдання або заперечення злочинів проти людства” [2, с. 91-92].

По суті, лінгвістичний підхід до вивчення мови ворожнечі базується на теорії мовленнєвих актів і передбачає аналіз цього феномену на основі трьох моделей: локутивної, іллокутивної і перлокутивної [10]. Для локутивної моделі вагомим є добір лексики, і саме висловлювання (*Scheisse, Arschlöcher, Psyche, Stinktiere, Drecksland, Gesocks* usw.), лексичні одиниці слугують індикаторами комунікативної форми “мова ворожнечі” [11, с. 66-69]. Іллокутивна модель фокусує увагу навколо інтенції мовця, яка є відповідно до теорії Дж. Серля причиною дії. Саме інтенція і відмежовує мову ворожнечі від інших форм дискримінації або образ, адже якщо дискримінація не є навмисною, а скоріше збігом обставин чи випадковістю, стверджувати, що йдеться про мову ворожнечі не можна. Водночас інтенційність, як ознака мови ворожнечі, є скоріше фактором, котрий полегшує правове регулювання цієї проблеми, а не має вирішальним значення для чіткого визначення даного феномену. Перлокутивна модель фокусує увагу на наслідках і ефектах, котрі може спричинити мова ворожнечі. Застосування теорії мовленнєвих актів для аналізу мови ворожнечі дозволяє отримати комплексну картину про дане явище, оскільки застосування трьох моделей не звужує фокус уваги виключно на лексичних одиницях, а дозволяє врахувати специфіку комунікативної ситуації, намір мовця, контекст, результат та бажаний ефект. Однак даний підхід навряд чи може бути

застосований до медіатизованих форм мови ворожнечі, адже медіа змінюють комунікативну ситуацію і специфіка медіа виключає можливість встановити намір мовця і дізнатися про наслідки.

Дослідження мови ворожнечі у медіа мають в першу чергу фокусувати увагу на вживанні різних лінгвістичних засобів (специфічних лексичних одиниць, граматичних і синтаксичних конструкцій), котрі створюють певні ефекти. На відміну від класичних медійних форм, контент, створений користувачами (англ. *user-generated content*), є достатньо непередбачуваним медійним продуктом, котрий не створюють за класичними шаблонами. Тому репертуар лексичних одиниць, тематики, стилю висловлювання є достатньо різноманітним. Класичні правила створення медійного продукту не важать для коментарів користувачів, які найяскравіше ілюструють різні типи і форми мови ворожнечі, а формулюють такі приклади на основі власного досвіду і власних моральних цінностей. Саме в цьому ракурсі більш показовим буде аналіз вживання лінгвістичних засобів і застосування тільки локутивної моделі. Логічним і результативним було б також проаналізувати комунікативні стратегії і тактики.

Висновки. Підбиваючи підсумки варто наголосити на тому, що мова ненависті не є стабільним явищем, вона перебуває у процесі розвитку і разом з технічним поступом, котрий відкриває для неї нові можливості, набуває новітніх форм і варіацій. Іншими факторами, які зумовлюють поширення мови ворожнечі і появу її нових форм є глобалізація Інтернету, роль медіа і роль публіки. Тематика мови ворожнечі безпосередньо залежить від політичної ситуації у країні, культурного розвитку і історичних подій, які мають неабияке значення в процесі становлення держави. Водночас феномен мови ворожнечі має низку стабільних ознак, які чітко відокремлюють її від інших суміжних явищ, серед яких основними є: дискримінація, категоризація, зв'язок із насиллям. Попри той факт, що мова ворожнечі перебувала у фокусі уваги значної кількості дослідників, вона і досі залишається феноменом, котрий потребує опрацювання саме завдяки своєму неспинному розвитку, і саме цей факт окреслює перспективи подальших досліджень.

Література:

1. Вебер А. Навчальний посібник з проблематики «мови ненависті» [пер. з англ. Східно-Європейського Інституту Розвитку; за заг. ред. Павліченко О. М.]. Київ: Тютюкін, 2010. 96 с.
2. Ісакова Т. Мова ворожнечі як проблема українського інформаційного простору. *Стратегічні комунікації*. 2016. № 4. С. 90–97.
3. Расулова О. Як журналістам не вдаватися до мови ворожнечі. *Media Lab*. 2019. URL: <https://medialab.online/news/vorozhnecha/>.
4. Роль партиципативної культури у дигітальній журналістиці : матеріали Всеукр. наук.-прак. конф. студ. і мол. вчених [“Медіаконтент: види, форми подачі та особливості сприйняття”], (Київ, 4 квітня 2017 р.) / КНУ імені Тараса Шевченка. Київ: Інститут журналістики, 2017. 260 с.
5. Assimakopoulos S., Baider F. H., Millar S. Online Hate Speech in the European Union. A Discourse-Analytic Perspective. *Springer Open*. 2017. URL: <https://link.springer.com/book/10.1007/978-3-319-72604-5>.
6. Butler J. *Hass spricht*. Berlin: Suhrkamp, 2006. 263 с.
7. Januschek F., Gloy K. *Sprache und/oder Gewalt*. Oldenburg: Redaktion Obst, 1998. 205 с.
8. Kiener F. *Das Wort als Waffe: zur Psychologie der verbalen Aggression*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1983. 304 с.
9. Noelle-Neumann E. *Die Schweigespirale: Theorie der öffentlichen Meinung*. München: Langen-Müller, 2001. 422 с.
10. Searle J. R. A classification of illocutionary acts. *Language in Society* / John R. Searle. London: Cambridge University Press, 1976. С. 1–23.
11. Sponholz L. *Hate Speech in den Massenmedien*. Wiesbaden: Springer VS, 2018. 474 с.